

Włodzimierz Obraniak*

AKTYWNOŚĆ ZAWODOWA LUDNOŚCI NIEROLNICZEJ
W WIEKU POPRODUKCYJNYM

Aktywność zawodową osób w wieku poprodukcyjnym określają w znacznym stopniu czynniki demograficzne. Oddziaływanie ich może mieć charakter obiektywny i subiektywny. W pierwszym przypadku działanie tych czynników przejawia się w tym, iż stan liczebny i struktura demograficzna potencjalnych zasobów siły roboczej wpływać może na zapotrzebowanie na pracę osób, które wkroczyły w wiek poprodukcyjny, a tym samym na określoną politykę zatrudnienia wobec osób w starszym wieku. Subiektywne oddziaływanie czynnika demograficznego wyraża się natomiast w tym, iż skłonność osób w wieku poprodukcyjnym do kontynuowania pracy zawodowej zależy może od ich cech demograficznych.

Celem opracowania jest przedstawienie zmian jakie zaszły w latach 1960-1974 w poziomie aktywności zawodowej ludności nierolniczej w starszym wieku oraz próba określenia niektórych czynników subiektywnych aktywizujących tę grupę ludności.

Zakres analizy, a przede wszystkim zestaw badanych cech strukturalnych zależy jest od posiadanych materiałów statystycznych. Jak wiadomo, głównym i w zasadzie jedynym źródłem danych o liczbie i strukturze ludności czynnej zawodowo są spisy ludności i one właśnie stanowią będą podstawę dalszych rozważań. Uwzględnimy w nich wyniki powszechnych spisów ludności z lat 1960 i 1970 oraz materiały spisu ludności metodą reprezentacyjną przeprowadzonego w 1974 r. (metodologia zastosowana w tym

*Dr, adiunkt w Zakładzie Demografii i Statystyki UŁ.

mikrospisie nie różniła się w zasadzie od przyjętej w NSP 1970 r.)¹.

Zasada jednoznacznej interpretacji danych liczbowych wymaga zdefiniowania dwu pojęć: ludność w wieku poprodukcyjnym i ludność czynna zawodowo. Spośród kilku możliwych wariantów dolnej granicy wieku poprodukcyjnego w opracowaniu wykorzystano ten, który oparty jest o kryterium powszechnych w Polsce (choć z dość licznymi wyjątkami w określonej grupie zawodów) granic wieku emerytalnego, a więc: 60 lat dla kobiet i 65 lat dla mężczyzn. Tak więc osoby w tym i powyżej tego wieku zaliczać będziemy do grona ludności w wieku poprodukcyjnym. W odniesieniu do drugiego z wyżej wymienionych pojęć posłużymy się - ze zrozumiałych względów - zasadami stosowanymi w praktyce polskich spisów ludności, w których do grona ludności czynnej zawodowo zalicza się "te osoby, których jednym ze źródeł utrzymania (niekoniecznie głównym) jest praca"². A więc do czynnych zawodowo zalicza się w spisach ludności nie tylko te osoby, których głównym źródłem utrzymania jest praca osobiście wykonywana, ale również osoby, które posiadają główne niezarobkowe źródło utrzymania i dodatkowo pracują.

Wszystkie pozostałe osoby nie wykonujące osobiście pracy zaliczone zostały do kategorii biernych zawodowo. Wypada przy tym wyjaśnić, iż w niniejszym opracowaniu do grona ludności biernych zawodowo poza rolnictwem zaliczono zarówno te osoby, które pozostawały na wyłącznym utrzymaniu pracujących poza rolnictwem, jak i te, które utrzymywały się wyłącznie ze źródeł niezarobkowych.

¹ Wykorzystano tu następujące publikacje spisowe: Spis powszechny z dnia 6 grudnia 1960 r., wyniki ostateczne. Ludność. Gospodarstwa domowe, Polska, GUS, Warszawa 1965; Narodowy spis powszechny 8.12.1970 r., wyniki ostateczne. Struktura demograficzna i zawodowa ludności. Gospodarstwa domowe, Polska, GUS, Warszawa 1972; Spis ludności i mieszkań metodą reprezentacyjną. Stan w dniu 30.03.1974, cz. I, Struktura demograficzna i społeczno-zawodowa ludności, gospodarstwa domowe i rodziny, GUS, Warszawa 1975. Wszystkie dane liczbowe prezentowane w tabelach i tekście opracowania pochodzą z wyżej wymienionych materiałów, które w dalszym ciągu określać będziemy terminem: "materiały spisów ludności".

² Narodowy Spis Powszechny 8.12.1970, s. XXI.

1. Zmiany w stanie liczebnym ludności w wieku poprodukcyjnym, czynnej zawodowo poza rolnictwem

Stosownym wprowadzeniem do tematu, a zarazem niezbędnym tłem rozważań w tym zakresie winny być ogólne uwagi o dynamice zmian w stanie liczebnym ogółu ludności czynnej zawodowo poza rolnictwem. Zgodnie z danymi spisów ludności szeregi ludności tej kategorii kształtowały się następująco:

1960	-	7 361,6	tys.
1970	-	10 522,9	"
1974	-	11 566,1	"

W ciągu wymienionych czternastu lat grono ludności czynnej zawodowo poza rolnictwem powiększyło się o 4204,5 tys., a więc o 57,1% w stosunku do roku wyjściowego. W dziesięcioleciu 1960-1970 przyrost bezwzględny wyniósł 3161,3 tys. (wzrost o 42,9%), w latach 1970-1974 ukształtował się on na poziomie 1043,2 tys. (wzrost o 9,9%).

Dynamika przyrostu była silnie zróżnicowana w przekroju płci. Liczba kobiet czynnych zawodowo poza rolnictwem niemal się podwoiła, przyrost względny w latach 1960-1974 wyniósł bowiem 93,3% (mężczyzn 38,1%). W dziesięcioleciu 1960-1970 był on przeszło dwukrotnie wyższy niż wśród mężczyzn (66,5% wobec 30,5%) natomiast w okresie 1970-1974 trzykrotnie (16,1% wobec 5,8%). W ten sposób, mimo, że w ciągu całego rozpatrywanego okresu kobiety stanowiły mniejszość wśród ogółu ludności czynnej zawodowo poza rolnictwem (w 1974 r. 42,4%), ich udział w przyroście tej kategorii ludności był w tym czasie wyższy niż mężczyzn i ukształtował się na poziomie 56,3% (w latach sześćdziesiątych 53,4%, a w okresie 1970-1974 aż 65,1%).

Jak na tym tle przedstawiają się zmiany w stanie liczebnym ludności czynnej zawodowo poza rolnictwem w wieku poprodukcyjnym? Liczebności osób należących do tej kategorii przedstawiały się następująco (por. tab. 1):

1960	-	157,5	tys.
1970	-	240,3	"
1974	-	169,8	"

W całym rozpatrywanym okresie szeregi ludności w wieku poprodukcyjnym, czynnej zawodowo poza rolnictwem, powiększły się zaledwie o 12,3 tys., a więc o 7,8% w stosunku do stanu z roku

1960. W porównaniu z dynamiką rozwoju ogółu ludności czynnej zawodowo w nierolniczych działach gospodarki przyrost ten wypada ocenić jako bardzo niski. Był on jednak wyraźnie zróżnicowany w czasie. Lata sześćdziesiąte charakteryzowały się znacznym rozwojem liczby ludności w wieku poprodukcyjnym, czynnej zawodowo poza rolnictwem, która powiększyła się wówczas o 82,8 tys.

T a b e l a 1

Ludność czynna zawodowo poza rolnictwem
w wieku poprodukcyjnym
wg płci w latach 1960, 1970 i 1974

Rok i płeć	Ludność czynna zawodowo poza rolnictwem ogółem	W tym w wieku poprodukcyjnym	
		w liczbach bezwzględ- nych	w % ogółu czyn- nych zawodo- wo poza rolnictwem
<u>1960</u>			
R	7 361 587	157 563	2,1
M	4 823 727	73 012	1,5
K	2 537 860	84 551	3,3
<u>1970</u>			
R	10 522 880	240 333	2,3
M	6 296 717	116 687	1,9
K	4 226 163	123 646	2,9
<u>1974</u>			
R	11 566 069	169 824	1,5
M	6 660 517	78 412	1,2
K	4 905 552	91 412	1,9

R - razem; M - mężczyźni; K - kobiety.

Ź r ó d ł o: materiały spisów ludności z lat 1960, 1970. i 1974.

Przyrost względny wśród tej kategorii osób (por. tab. 2) był w tym okresie nawet wyższy niż w szeregach ogółu czynnych zawodowo poza rolnictwem (52,5% wobec 42,9%). Można wobec tego wnioskować, iż w dziesięcioleciu 1960-1970 istniały okoliczności sprzyjające dynamicznemu rozwojowi populacji czynnych zawodowo poza rolnictwem w wieku poprodukcyjnym.

Tabela 2

Zmiany w stanie liczebnym ludności
czynnej zawodowo poza rolnictwem w wieku poprodukcyjnym
wg płci w latach 1960-1974

Lata i płeć	Przyrost		% kobiet w przyroście
	w liczbach bezwzględ- nych	w % stanu z roku wyjściowego	
1960-1974			
R	+12 261	+7,8	56,0
M	+5 400	+7,3	x
K	+6 861	+8,1	x
1960-1970			
R	+82 770	+52,5	47,2
M	+43 675	+59,8	x
K	+39 095	+46,2	x
1970-1974			
R	-70 509	-29,3	45,7
M	-38 275	-32,8	x
K	-32 234	-26,1	x

R - razem; M - mężczyźni; K - kobiety.

Źródło: jak w tab. 1.

Odmienny obraz rzeczy rysuje się w latach 1970-1974, kiedy to grono osób należących do tej kategorii uległo znacznemu uszczupleniu.

Ubytek w liczbach bezwzględnych wyniósł 70,5 tys. co oznacza spadek stanu liczebnego w stosunku do roku 1970 o 29,3%. Przypomnijmy, iż w tym samym podokresie ogół czynnych zawodowo poza rolnictwem powiększył się o blisko 10%. Musiały wobec tego pojawić się w tym okresie nowe okoliczności, które nie sprzyjając dalszemu rozwojowi liczby osób w wieku poprodukcyjnym, pracujących poza rolnictwem, spowodowały ponadto poważne ubytki w tej populacji.

Dynamika zmian w obsadzie liczebnej osób w wieku poprodukcyjnym, czynnych zawodowo poza rolnictwem, w przekroju płci nie

wyказuje znaczniejszych różnic. Odnotujemy tylko, że przyrost względny, jaki miał miejsce w latach sześćdziesiątych, był wyższy wśród mężczyzn, ale też ubytek liczby osób w latach 1970-1974 był relatywnie większy wśród męskiego odłamu omawianej populacji.

Ludność w wieku poprodukcyjnym stanowi niewielką część ogółu czynnych zawodowo poza rolnictwem. W roku 1960 odpowiedni wskaźnik struktury wynosił 2,1%, w 1970 r. wzrósł nieznacznie do 2,3%, aby w 1974 r. obniżyć się do 1,5%. Warto przy tym zauważyć, iż we wszystkich wymienionych latach udział procentowy mężczyzn w wieku poprodukcyjnym wśród ogółu czynnych zawodowo poza rolnictwem tej samej płci był niższy od odpowiednich wskaźników dla kobiet.

Wyjaśnienie przyczyn ukształtowania się różnokierunkowych tendencji w rozwoju populacji czynnych zawodowo poza rolnictwem w wieku poprodukcyjnym w latach sześćdziesiątych i w okresie po 1970 r. nie jest zadaniem łatwym i wymaga możliwie szczegółowej analizy zmian w wewnętrznej strukturze tej kategorii ludności. Przeprowadzimy ją w dalszych częściach niniejszego opracowania i tam też spróbujemy sformułować odpowiednie opinie na ten temat.

2. Struktura ludności w wieku poprodukcyjnym, czynnej zawodowo poza rolnictwem, według płci i wieku

Wśród ludności w wieku poprodukcyjnym, czynnej zawodowo poza rolnictwem przeważają w całym okresie 1960-1974 kobiety, co w pewnym stopniu wynika z różnie zakreślonych granic wieku poprodukcyjnego (dolna granica wynosi dla kobiet 60 lat, dla mężczyzn 65 lat). Nie jest to bynajmniej jedyna i najważniejsza przyczyna sprawcza takiego stanu rzeczy. Ważną rolę w kształtowaniu się struktury omawianej populacji według płci odgrywają także czynniki, jak nadwyżka kobiet w poszczególnych rocznikach wieku poprodukcyjnego oraz różnice w poziomie aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet w tym wieku, które to zagadnienie rozpatrzmy w kolejnej części opracowania.

W okresie 1960-1974 współczynniki feminizacji (liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn) kształtowały się wśród roz-

patrywanej grupy ludności jak następuje:

1960 -	115,8
1970 -	106,0
1974 -	116,6

Przewaga kobiet jest więc wyraźna, a w granicznych latach omawianego okresu znaczna. Zwraca przy tym uwagę fakt, iż w latach sześćdziesiątych proces feminizacji ulegał zmniejszeniu, a w pierwszych latach następnego dziesięciolecia uległ ponownie nasileniu.

Przypomnijmy, iż właśnie lata sześćdziesiąte cechowały się względnie niższą dynamiką przyrostu liczby kobiet niż mężczyzn w wieku poprodukcyjnym, czynnych zawodowo poza rolnictwem, natomiast w następnym podokresie ubytek osób w tej grupie był relatywnie niższy w szeregach kobiet.

Sprawdźmy obecnie, jak przedstawia się struktura ludności w wieku poprodukcyjnym, czynnej zawodowo poza rolnictwem, według wieku. Syntetyczny obraz stanu rzeczy w tej mierze przedstawimy w ten sposób, iż wydzielimy spośród całej omawianej grupy osoby pozostające w pięciu pierwszych rocznikach wieku poprodukcyjnego. W przypadku mężczyzn będą to osoby w wieku 65-69 lat, wśród kobiet w wieku 60-64 lat. Łącznie ludność w tych grupach wieku stanowiła następujące odsetki ogółu ludności w wieku poprodukcyjnym, czynnej zawodowo poza rolnictwem:

1960 -	62,0%
1970 -	63,8%
1974 -	68,9%

Z pewnym przybliżeniem można stwierdzić, iż w całym rozpatrywanym okresie dwie trzecie ogółu ludności w wieku poprodukcyjnym, czynnej zawodowo poza rolnictwem, to osoby, które w tej grupie znajdują się najwyżej od pięciu lat. Odpowiednie proporcje obliczone osobno dla mężczyzn i kobiet są do siebie zbliżone. Odsetek mężczyzn w wieku 65-69 lat wśród ogółu mężczyzn w wieku poprodukcyjnym, czynnych zawodowo poza rolnictwem wynosił: w 1960 r. - 63,1%, w 1970 r. - 65,8% i w 1974 r. - 71,3%. Odpowiednie proporcje dla kobiet w wieku 60-64 lat wynosiły: 61,2%, 61,9%, 66,9%.

Najstarsza grupa wieku jaką możemy (ze względu na układ informacji w materiałach poszczególnych spisów ludności) wydzielić z omawianej populacji obejmuje osoby w wieku 70 lat i wię-

cej. Udział osób w tym wieku wśród ogółu czynnych zawodowo poza rolnictwem w wieku poprodukcyjnym wynosił:

1960	-	25,1%
1970	-	23,9%
1974	-	20,0%

Odpowiednie wskaźniki dla mężczyzn ukształtowały się na poziomie: 36,9%, 34,2% oraz 28,7%, natomiast dla kobiet: 14,9%, 14,3%, 12,5%. Wymienione proporcje są więc przeszło dwukrotnie niższe dla kobiet (w tym wypadku istotną rolę odgrywa tu różnie zakreślona granica wieku poprodukcyjnego), przy czym mają one wyraźnie spadkową tendencję, szczególnie silnie przejawiającą się w ostatnim podokresie 1970-1974.

3. Zmiany w poziomie aktywności zawodowej ludności w starszym wieku utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych

Liczebności osób w wieku poprodukcyjnym, czynnych zawodowo są w poważnej mierze zdeterminowane aktywnością zawodową ludności w tym wieku, której poziom stanowi wypadkową skłonności do podejmowania pracy przez tę ludność z jednej strony oraz określonej sytuacji na rynku pracy, która może sprzyjać lub nie zatrudnianiu osób w starszym wieku, z drugiej strony. Miernikami aktywności zawodowej są współczynniki (wyrażane najczęściej w procentach) określające udział osób czynnych zawodowo w określonym wieku wśród ogółu ludności w tym wieku.

Współczynniki takie obliczone dla ludności nierolniczej informują o udziale ludności czynnej zawodowo poza rolnictwem w określonym wieku wśród ogółu osób w tym wieku, które utrzymują się ze źródeł nierolniczych (a więc zarówno z pracy poza rolnictwem jak i ze źródeł niezarobkowych). Odpowiednie współczynniki obliczone dla ludności nierolniczej w wieku poprodukcyjnym dla lat 1960, 1970 i 1974 przedstawione zostały w tab. 3. Wypada objaśnić, iż w tabeli tej zostały podane również współczynniki dla ludności w pięcioletnich grupach wieku bezpośrednio poprzedzających wiek poprodukcyjny (55-59 dla kobiet i 60-64 dla mężczyzn). Mogą być one pomocne dla oceny zmian, jakie następują w poziomie aktywności zawodowej u tej ludności, która przekro-

czyła wiek poprodukcyjny, co dla znacznej części czynnych zawodowo poza rolnictwem oznacza jednocześnie wkroczenie w wiek emerytalny.

Tabela 3

Współczynniki aktywności zawodowej ludności w starszym wieku utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych wg płci i wieku w latach 1960, 1970 i 1974

Grupy wieku	Czynni zawodowo w poszczególnych grupach płci i wieku w %								
	razem			mężczyźni			kobiety		
	1960	1970	1974	1960	1970	1974	1960	1970	1974
55-59	57,1	65,6	60,7	84,8	86,0	80,5	32,2	46,3	43,3
60-64	36,8	41,9	33,8	65,6	70,8	60,7	16,2	17,3	12,3
65-69	17,7	17,3	9,9	32,7	30,7	18,2	8,7	8,1	4,2
70+	7,2	6,4	2,9	14,8	14,1	6,0	3,4	2,9	1,5
60-65+	12,7	12,3	7,1	22,6	21,8	11,5	9,2	8,7	5,3

Źródło: jak w tab. 1.

Przejdźmy do analizy wskaźników aktywności zawodowej zebranych w tab. 3. Porównanie ich skłania do sformułowania następujących wniosków:

- poziom ogólnego współczynnika aktywności zawodowej ludności w wieku poprodukcyjnym ulegał w latach 1960-1974 stałemu zmniejszeniu, przy czym było ono stosunkowo niewielkie w latach sześćdziesiątych i bardzo wyraźne w okresie 1970-1974. Wielkość tego współczynnika w roku 1974 stanowiła 55,9% jego poziomu w roku 1960;

- aktywność zawodowa zmniejszała się zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet w wieku poprodukcyjnym. W 1974 r. poziom współczynnika dla mężczyzn stanowił 50,9% jego wielkości z 1960 r., dla kobiet odpowiednia proporcja wynosiła 57,6%;

- stosunkowo najmniejszemu spadkowi uległy współczynniki aktywności zawodowej, zarówno u mężczyzn jak i kobiet, w pierwszych pięciu rocznikach wieku poprodukcyjnego (65-69 lat dla mę-

żczyzn i 60-64 lat dla kobiet), natomiast najwyraźniejemu zmniejszeniu uległy współczynniki aktywności zawodowej wśród najstarszego odłamu ludności w wieku poprodukcyjnym.

W 1974 r. w pięcioletnich grupach wieku bezpośrednio poprzedzających wiek poprodukcyjny (mężczyźni 60-64 lat, kobiety 55-59 lat) odsetek mężczyzn czynnych zawodowo wynosił 60,7%, natomiast pracujące kobiety stanowiły 43,3% ogółu kobiet w tym wieku. Zestawienie wymienionych proporcji ze wskaźnikami określającymi aktywność zawodową w następujących, pięcioletnich grupach (mężczyźni 65-69 lat i kobiety 60-64 lat) umożliwia w pewnym stopniu określenie zmian, jakie następują w poziomie aktywności zawodowej po przekroczeniu granicy wieku emerytalnego. Oczywiście należy przy tym zauważyć, iż pewne grupy zawodowe spośród pracujących poza rolnictwem mogą korzystać z uprawnień emerytalnych przed osiągnięciem wieku poprodukcyjnego (przy takim zakresie granic tego wieku jak to uczyniliśmy w niniejszym opracowaniu) oraz że nie wszystkie osoby, które wiek ten osiągnęły posiadają wszystkie uprawnienia wymagane do uzyskania emerytury. Pamiętając o tych okolicznościach spróbujmy określić relacje pomiędzy poziomami współczynników aktywności zawodowej w określonych wyżej grupach wieku.

Proporcje pomiędzy współczynnikami aktywności zawodowej mężczyzn w wieku 65-69 lat i 60-64 lat odzwierciedlają następujące wskaźniki, wyrażone w procentach:

1960 - 49,8%

1970 - 43,4%

1974 - 30,0%.

Dostrzegając wyraźnie zarysowaną w latach sześćdziesiątych tendencję spadkową wymienionych proporcji można, z pewnym uproszczeniem, stwierdzić, iż w latach 1960 i 1970 aktywność zawodowa mężczyzn po przekroczeniu górnej granicy wieku poprodukcyjnego spadła do połowy wartości wskaźników charakteryzujących stan rzeczy w rocznikach bezpośrednio poprzedzających tę granicę. W 1974 r. zjawisko zmniejszania się aktywności zawodowej mężczyzn po wyjściu z wieku produkcyjnego wyraźnie się nasiliło. Wskaźnik aktywności zawodowej mężczyzn w wieku 65-69 lat osiągał wówczas zaledwie 30% poziomu współczynnika obliczonego dla mężczyzn w wieku 60-64 lat.

Wskaźniki odzwierciedlające relacje pomiędzy poziomami współ-

czynników aktywności zawodowej kobiet w wieku 60-64 i 55-59 lat przedstawiały się następująco:

1960	-	50,3%
1970	-	37,4%
1974	-	28,4%.

W 1960 r., tak samo jak wśród mężczyzn, aktywność zawodowa kobiet bezpośrednio po wkroczeniu w wiek poprodukcyjny zmniejszyła się o 50%. W latach sześćdziesiątych wskaźnik ten obniżył się w większym stopniu niż w szeregach mężczyzn, a w latach 1970-1974 uległ dalszemu zmniejszeniu. Spadek aktywności zawodowej po przekroczeniu wieku poprodukcyjnego był tu więc bardziej systematyczny, ale odpowiednia proporcja w roku 1974 ukształtowała się na poziomie bardzo zbliżonym do tego jaki charakteryzował mężczyzn (28,4% wobec 30,0%).

Przytoczone wyżej wskaźniki pozwalają wnioskować, że w pierwszych latach bieżącego dziesięciolecia przybrały na sile te czynniki, które sprzyjały wycofaniu się ludności pracującej poza rolnictwem z czynnego życia zawodowego po osiągnięciu wieku poprodukcyjnego. Sądzymy, iż najważniejszą, aczkolwiek nie jedyną przyczyną sprawczą takiego stanu rzeczy były przeprowadzone, właśnie w tym okresie, podwyżki rent i emerytur³. W rezultacie tych zmian osłabieniu ulec mogła tendencja do podejmowania dodatkowych zajęć zarobkowych przez ludność w wieku poprodukcyjnym, która utrzymywała się głównie z niezarobkowych źródeł utrzymania. W tabeli 4 zebrane zostały dane spisów ludności z lat 1970 i 1974, które potwierdzają te domniemania. Wynika z nich, iż w latach 1970-1974 ludność w wieku poprodukcyjnym posiadająca własne, niezarobkowe źródło utrzymania zwiększyła się z 1498,6 tys. do 1915,0 tys., a więc o 27,8%. Ta część ludności, która dodatkowo pracowała, zmniejszyła się jednak w tym okresie z 275,8 tys. do 220,3 tys., a więc o 20,1%. W rezultacie udział pracujących dodatkowo wśród ogółu ludności w wieku poprodukcyjnym, posiadającej niezarobkowe źródło utrzymania, zmniejszył się z 18,4% w 1970 r. do 11,5% w roku 1974.

Na szczególne podkreślenie zasługuje przy tym fakt, że szeregi osób tej kategorii, które dodatkowo pracowały w rolnictwie,

³ Por. E. R o s s e t, Demografia Polski, t. I, Warszawa 1975, s. 454.

Tabela 4

Ludność w wieku poprodukcyjnym
posiadająca niezarobkowe źródło utrzymania
wg płci oraz z wyróżnieniem pracujących dodatkowo
w latach 1970 i 1974

Rok i płeć	Posiadający niezarobkowe źródło utrzymania			
	ogółem	w tym pracujący dodatkowo		
		razem	w rolnictwie	poza rolnictwem
w liczbach bezwzględnych				
1970				
R	1 498 592	275 806	187 952	87 854
M	549 164	157 270	102 907	54 363
K	949 428	118 536	85 045	33 491
1974				
R	1 914 959	220 295	176 673	43 622
M	705 910	128 569	102 960	25 609
K	1 209 049	91 726	73 713	18 013
w %				
1970				
R	100,0	18,4	12,5	5,9
M	100,0	28,6	18,7	9,9
K	100,0	12,5	9,0	3,5
1974				
R	100,0	11,5	9,2	2,3
M	100,0	18,2	14,6	3,6
K	100,0	7,6	6,1	1,5
indeksy dynamiki: 1970 = 100,0				
1970-1974				
R	127,8	79,9	94,0	49,7
M	128,5	81,8	100,1	47,1
K	127,3	77,4	86,7	53,8

Źródło: jak w tab. 1.

zmniejszyły się liczebnie w bardzo niewielkim stopniu (zaledwie o 6% w stosunku do stanu z 1970 r.). Bardzo znacznie natomiast, bo do połowy stanu liczebnego w roku 1970, zredukowana została grupa ludności, która posiadając niezarobkowe źródło utrzymania pracowała dodatkowo w nierolniczych działach gospodarki narodowej. Jeżeli w roku 1970 blisko 6% ogółu ludności w wieku poprodukcyjnym, posiadającej niezarobkowe źródło utrzymania dodatkowo pracowało poza rolnictwem to w 1974 r. wskaźnik ten wyniósł zaledwie 2,3%. Zmniejszenie się wspomnianej proporcji zarysowało się szczególnie wyraźnie wśród mężczyzn (9,9% w 1970 r. wobec 3,6% w roku 1974).

Przytoczone wyżej liczby i wskaźniki ujawniły jedną z przyczyn zmniejszenia się ogólnej liczby ludności w wieku poprodukcyjnym, czynnej zawodowo poza rolnictwem, a zarazem okoliczność, która wpłynąć musiała na zmniejszenie się współczynników aktywności zawodowej wśród osób w tym wieku. Jest nią znaczny spadek tendencji podejmowania zajęć zarobkowych poza rolnictwem przez osoby w wieku poprodukcyjnym, które posiadają niezarobkowe źródło utrzymania. Materiały, które stanowią podstawę źródłową niniejszego opracowania nie informują oczywiście w jakim stopniu jest to rezultatem subiektywnej niechęci do podejmowania pracy jako uzupełniającego źródła utrzymania, a w jakiej mierze może być rezultatem określonej polityki w zakresie zatrudniania w nierolniczych działach gospodarki narodowej osób w wieku poprodukcyjnym. Wolno sądzić, iż określoną rolę odgrywają tu obie wspomniane okoliczności. Na zmniejszenie skłonności do podejmowania pracy niewątpliwym wpływ wyrzucić musiały wspomniane już podwyżki rent i emerytur.

B.U.L.

4. Ludność miejska, czynna zawodowo w wieku poprodukcyjnym, według poziomu wykształcenia

Wolno sądzić, iż poziom wykształcenia wywierać może określony wpływ na skłonność do kontynuowania pracy zawodowej po osiągnięciu wieku poprodukcyjnego. Niestety, stosowane w publikacjach spisowych ujęcia informacji na ten temat nie pozwalają na określenie poziomu wykształcenia osób czynnych zawodowo poza rolnictwem w powiązaniu z ich wiekiem.

Odpowiednie dane prezentowane są tylko dla ogółu czynnych zawodowo. Nie chcąc jednak rezygnować z analizy tego ważnego zagadnienia zdecydowaliśmy się podać pewne informacje na ten temat dla ludności w wieku poprodukcyjnym, czynnej zawodowo i zamieszkałej w miastach. Skłonił nas do tego fakt, iż ludność miejska w większości utrzymuje się ze źródeł nierolniczych. Bliższe rozpoznanie sytuacji dowiodło jednak, że jakkolwiek wśród ogółu czynnych zawodowo mieszkańców miast odsetek pracujących w rolnictwie jest niewielki (w 1974 r. ok. 5%), to jednak wśród czynnych zawodowo w wieku poprodukcyjnym sięga on 50% (w 1974 r. odpowiedni wskaźnik wynosił 46,3%). Wprawdzie są to na ogół osoby związane z małymi gospodarstwami rolnymi, które często mają charakter działek, przy czym - jak wolno sądzić - ich użytkownicy w znacznej części to emeryci, wcześniej zatrudnieni w nierolniczych działach gospodarki narodowej, to jednak wnioski płynące z niżej przytoczonych liczb i wskaźników tylko w bardzo ogólnym zarysie odnoszone być mogą do interesującej nas grupy ludności w wieku poprodukcyjnym, czynnej zawodowo poza rolnictwem.

W tabeli 5 przedstawione są informacje dla 1974 r. o strukturze według wykształcenia mieszkańców miast, czynnych zawodowo w wieku poprodukcyjnym. Ogólne wnioski jakie nasuwa analiza tych danych są następujące:

- w wydzielonej grupie czynnych zawodowo blisko trzy czwarte osób (74,3%) legitymuje się najwyższym wykształceniem podstawowym (wśród ogółu czynnych zawodowo mieszkańców miast odsetek ten wynosił 40,2%),

- udział osób z wykształceniem ponadpodstawowym wynosi wśród mężczyzn 32,6% i jest wyższy niż wśród kobiet, gdzie kształtował się na poziomie 20,8% (wśród ogółu mieszkańców miast czynnych zawodowo odpowiednie proporcje wynosiły wówczas: 61,7% oraz 57,4%),

- udział osób z wykształceniem wyższym jest przeszło dwukrotnie większy u mężczyzn niż u kobiet, a z drugiej strony niemal co trzeci mężczyzna i przynajmniej co trzecia kobieta nie posiada świadectwa ukończenia pełnej szkoły podstawowej. Ostatnia z wymienionych informacji odnosi się zapewne w głównej mierze do osób czynnych zawodowo w indywidualnych gospodarstwach rolnych.

Tabela 5

Ludność w wieku poprodukcyjnym czynna zawodowo w miastach
wg płci i poziomu wykształcenia w 1974 r.

Wykształcenie ^a	Razem	Męż- czy- źni	Ko- biety	Razem	Męż- czy- źni	Ko- biety
	w liczbach bezwzględnych			w %		
Wyższe	15 684	9 805	5 879	6,1	9,2	3,9
Pomaturalne	776	292	484	0,3	0,3	0,3
Niepełne wyższe	2 519	1 218	1 301	1,0	1,1	0,9
Średnie	29 465	12 974	16 491	11,5	12,1	11,1
Zasadnicze zawo- dowe	10 461	7 663	2 798	4,1	7,2	1,9
Niepełne średnie	6 961	2 875	4 087	2,7	2,7	2,7
Podstawowe	101 268	40 244	61 024	39,6	37,6	41,0
Niepełne podsta- wowe oraz bez wykształcenia szkolnego	88 813	31 824	56 989	34,7	29,8	38,2
Razem	255 948	106 895	149 053	100,0	100,0	100,0

^a Bez ludności o nie ustalonym poziomie wykształcenia.

Źródło: jak w tab. 1.

W tabeli 6 zamieszczone są współczynniki aktywności zawodowej, jakie obliczyliśmy dla mieszkańców miast, czynnych zawodowo w wieku poprodukcyjnym i reprezentujących różne poziomy wykształcenia. Wśród osób legitymujących się wykształceniem ponadpodstawowym związek pomiędzy osiągniętym poziomem wykształcenia a aktywnością zawodową jest wyraźny. W miarę przechodzenia do wyższych poziomów wykształcenia rośnie na ogół współczynnik aktywności zawodowej⁴. Jesteśmy zdania, iż tę prawidłowość można w pełni odnieść do ludności w wieku poprodukcyjnym, czynnej zawodowo poza rolnictwem.

⁴ Związek pomiędzy poziomem wykształcenia osób w starszym wieku a ich aktywnością zawodową stwierdzono także na podstawie badań ankietowych. Por. J. S t a r g a, Ludzie starzy a praca zawodowa, Warszawa 1976, s. 50.

Aktywność zawodowa osób legitymujących się, wykształceniem podstawowym lub niższym niewiele różni się od poziomu aktywności zawodowej ludności legitymującej się wykształceniem średnim czy też zasadniczym zawodowym. Nie można jednak zapominać, że właśnie w grupie czynnych zawodowo reprezentujących najniższe poziomy wykształcenia koncentruje się głównie ludność związana z indywidualnymi gospodarstwami rolniczymi. Przy tym, powszechnie wiadomo, że z określonych względów aktywność zawodowa ludności rolniczej w starszym wieku jest znacznie wyższa niż ludności nierolniczej. Podajemy dla przykładu, że w 1974 r. współczyn-

T a b e l a 6

Aktywność zawodowa ludności miejskiej
w wieku poprodukcyjnym wg płci i poziomu wykształcenia
w latach 1970 i 1974

Wykształcenie ^a	% czynnych zawodowo wśród ogółu ludności w wieku poprodukcyjnym o określonym poziomie wykształcenia					
	1970			1974		
	Razem	Męż- czy- źni	Ko- bie- ty	Razem	Męż- czy- źni	Ko- bie- ty
Wyższe	44,2	45,8	41,8	28,3	30,5	25,3
Pomaturalne	36,1	38,9	35,2	16,2	21,7	14,1
Niepełne wyższe	34,0	35,4	33,0	15,2	18,8	12,9
Średnie	21,4	30,0	17,6	12,5	17,1	10,3
Zasadnicze za- wodowe	26,8	31,8	19,2	17,1	20,2	12,0
Niepełne śred- nie	20,6	29,6	16,3	12,9	18,2	10,7
Podstawowe	17,5	29,8	13,2	11,7	17,6	9,6
Niepełne podsta- wowe i bez wy- kształcenia szkolnego	19,3	31,2	15,8	13,3	20,7	11,1
Ogółem	19,6	31,2	15,4	13,0	19,3	10,5

^a W obliczeniach nie uwzględniono osób o nie ustalonym wykształceniu.

Źródło: jak w tab. 1.

nik aktywności zawodowej wśród ludności nierolniczej w wieku poprodukcyjnym wynosił 7,1%, a wśród odpowiedniej grupy ludności rolniczej aż 78,9%.

Wolno wobec tego sądzić, iż gdyby przytoczone w tab. 6 wskaźniki mogły być obliczone dla ludności nierolniczej, to ich poziom w ostatnich dwu kategoriach wykształcenia byłby znacznie niższy, a tym samym zarysowana w tej tabeli zależność pomiędzy poziomem wykształcenia a aktywnością zawodową byłaby jeszcze bardziej wyraźna.

Na koniec spróbujemy dokonać porównania współczynników aktywności zawodowej, ujętych według poszczególnych poziomów wykształcenia, a obliczonych osobno dla osób w pięciu ostatnich rocznikach wieku produkcyjnego i dla osób należących do pierwszych pięciu roczników otwierających wiek poprodukcyjny. Zdecydowanie wyróżnia się sytuacja wśród osób z wykształceniem wyższym, wśród których w znacznie większym stopniu niż w pozostałych kategoriach ludności utrzymuje się stosunkowo wysoki poziom aktywności zawodowej również po przekroczeniu wieku produkcyjnego. Wśród ludności reprezentującej pozostałe poziomy wykształcenia relacje pomiędzy współczynnikami aktywności zawodowej obliczonymi dla pierwszej grupy wieku poprodukcyjnego a współczynnikami dla ostatniej grupy wieku produkcyjnego są znacznie mniejsze i zbliżone do siebie poziomem. Stosunkowo wysoka wartość odpowiedniego wskaźnika obliczonego dla osób o niepełnym wykształceniu podstawowym i bez wykształcenia objaśniona być może okolicznościami, o których była mowa w toku analizy związków pomiędzy aktywnością zawodową a poziomem wykształcenia. Warto jeszcze odnotować fakt, iż relacje pomiędzy wskaźnikami, jakie obliczone zostały dla mężczyzn i kobiet, niewiele się między sobą różnią.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że aktywność zawodowa osób w wieku poprodukcyjnym podlegała w latach 1960-1974 tendencji spadkowej osiągając najniższy poziom w połowie lat siedemdziesiątych. Należy zwrócić uwagę, że lata 1970-1980 charakteryzowały się szczególnie dużym przyrostem potencjalnych zasobów pracy, które były w tym okresie zasilane licznymi rocznikami młodzieży z tzw. "wyżu demograficznego". W tej właśnie dekadzie liczba ludności w wieku produkcyjnym zwiększyła się o ponad 3 miliony tj. o ok. 17%. Dodajmy, że w 1975 r. udział młodzieży w wieku 18-24 lat

Aktywność zawodowa ludności w wybranych grupach wieku produkcyjnego i poprodukcyjnego wg płci i poziomu wykształcenia w 1974 r.

Wykształcenie	% czynnych zawodowo wśród ogółu ludności w danej grupie płci i wieku						Relacje wskaźników w %		
	mężczyźni 60-64 lat kobiety 55-59 lat			mężczyźni 65-69 lat kobiety 60-64 lat			razem	mężczy- źni	kobiety
	razem	mężczy- źni	kobiety	razem	mężczy- źni	kobiety			
1	2	3	4	5	6	4:1	5:2	6:3	
Wyższe	78,0	79,5	73,9	40,9	41,5	40,1	52,4	52,2	54,3
Pomaturalne	62,8	72,2	57,7	23,3	28,2	20,7	37,1	39,1	35,9
Niepełne wyższe	67,0	73,4	59,9	24,7	29,0	21,1	36,9	39,5	35,2
Średnie	65,0	70,9	58,9	20,9	24,1	18,8	32,2	34,0	31,9
Zasadnicze zawo- dowe	61,2	65,5	47,8	22,6	25,6	16,6	36,9	39,1	34,7
Niepełne średnie	55,9	66,1	47,7	21,2	25,4	18,9	37,9	38,4	39,6
Podstawowe	50,7	58,3	44,9	18,4	23,1	16,2	36,3	39,6	36,1
Niepełne podstawo- we i bez wy- kształcenia szkolnego	52,6	59,7	46,4	22,5	27,2	20,0	42,8	45,6	43,1
Ogółem	55,6	63,2	48,3	21,0	25,8	18,2	37,8	40,8	37,7

Źródło: jak w tab. 1.

wśród ludności w wieku produkcyjnym przekroczył 24%. Wolno sądzić, że w tej sytuacji potrzeba zapewnienia miejsc pracy dla tak licznych szeregów młodzieży nie sprzyjała aktywnej polityce zatrudnienia wobec osób w starszym wieku.

Włodzimierz Obraniak

PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE NON-AGRICULTURAL POPULATION
IN THE POST-PRODUCTION AGE

The article discusses changes in the number of the population in the post-production age being professionally active outside the agriculture over the years 1960-1974 and its structure according to sex and age.

Against this background the author analyzes the professional activity of this group of people pointing at a downward trend of coefficients in the period under survey. There are also emphasized demographic and social characteristics affecting the level of the professional activity of elderly people. The professional activity appears to be higher among men and it is decreasing along with age being strongly differentiated according to the educational background. The highest professional activity is displayed by people in the post-production age with the academic background.